

ТЕОРІЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: ФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ

-
-

УДК 005.336.4:001.5

Стрижак О. О.

На основі аналізу робіт представників класичної політичної економії, марксизму, неокласичної політичної економії визначено передумови формування теорії людського капіталу як наукової концепції. Розкрито ключові концептуальні положення теорії людського капіталу, а також виділено методологічні основи цієї концепції, що полягають, зокрема, у використанні принципів раціональності, методологічного імперіалізму, методологічного індивідуалізму. Сформульовано основні суперечності, які виникають при застосуванні теорії людського капіталу. Запропоновано напрямки розв'язання протиріч, які виникли із розвитком концепції людського капіталу як дослідницької програми.

Ключові слова: людський капітал, теорія людського капіталу, інвестиції в людський капітал.

ТЕОРИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА: ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНОЙ КОНЦЕПЦИИ

-

УДК 005.336.4:001.5

Стрижак Е. О.

На основе анализа работ представителей классической политической экономии, марксизма, неоклассической политической экономии определены предпосылки формирования теории человеческого капитала как научной концепции. Раскрыты ключевые концептуальные положения теории человеческого капитала, а также выделены методологические основы этой концепции, состоящие, в частности, в использовании принципов рациональности, методологического империализма, методологического индивидуализма. Сформулированы основные противоречия, которые возникают при применении теории человеческого капитала. Предложены направления разрешения противоречий, возникших с развитием концепции человеческого капитала как исследовательской программы.

Ключевые слова: человеческий капитал, теория человеческого капитала, инвестиции в человеческий капитал.

HUMAN CAPITAL THEORY: FORMATION OF SCIENTIFIC CONCEPT

UDC 005.336.4:001.5

Stryzhak O. O.

The prerequisites of formation of human capital theory as a scientific concept on the basis of analysis of works of classical political economy representatives, Marxism, neoclassical political economy are defined in the article. The basic conceptual regulations of the theory of human capital are allocated. The methodological foundations of the theory of human capital are identified. They consist, in particular, in

using the principles of rationality, methodological imperialism and methodological individualism. The fundamental contradictions that arise in applying the theory of human capital are formulated. Directions of resolving contradictions that have arisen with the development of the concept of human capital as a research program are proposed.

Key words: human capital, human capital theory, investment in human capital.

.....

Підвищення уваги з боку наукової спільноти до проблем людського капіталу в останні роки обумовлено, насамперед, змінами у суспільстві в бік гуманізації та соціалізації виробничих відносин. Як економічна концепція теорія людського капіталу акцентує увагу на необхідності інвестування в людину та розвиток її здібностей для забезпечення основи стійкого економічного зростання. Дослідження продуктивних рис людини, визначення можливостей спрямування її здібностей на збільшення добробуту та національного багатства є актуальними завданнями економістів, політиків, громадських діячів.

Як науковий напрямок теорія людського капіталу започаткована Шульцем Т. В. та Беккером Г. С. у 60-х роках ХХ ст. у США. Її формування пов'язано з іменами Х. Боуена, Й. Бен-Порета, М. Блауга,

Ф. Махлупа, Мінцера Дж. А., Дж. Псахаропулоса тощо. На пострадянському просторі проблематика людського капіталу висвітлена у працях Антонюк В. Н., Богині Д. П., Гальків Л. І., Грішнкової О. А., Заяць Т. А., Капелюшнікова Р. І., Климко С. Г., Лібанової Е. М., Марцинкевича В. І., Нурєєва Р. М., Ушенко Н. В., Чухна А. А., Щетініна В. І. та інших науковців.

Однак, незважаючи на наукові досягнення дослідників людського капіталу, не можна стверджувати, що на теперішній час теорія людського капіталу цілком сформувалася як наукова концепція, чи, використовуючи термінологію І. Лакатоса [1], ще остаточно не сформоване "тверде ядро" її як дослідницької програми. Тому, є доцільним визначити передумови становлення теорії людського капіталу як наукової концепції, розкрити її основні концептуальні положення; виділити методологічні засади, на яких базується "тверде ядро" теорії людського капіталу, а також визначити основні протиріччя, які виникають при її застосуванні.

Першим, хто застосував вартісний підхід до оцінки людини в контексті вартості національного багатства, був засновник класичної політичної економії й трудової теорії власності В. Петті, який уперше підрахував національне багатство Англії та здійснив першу спробу оцінити населення країни. "Якщо 6 млн людей коштують 417 млн ф. ст., то кожна людина коштує 69 ф. ст., чи кожний з 3 млн робітників коштує 138 ф. ст." [2, с. 82], – підсумовує Петті. У продовження своєї думки він стверджує: "Представляється розумним, щоб те, що ми

називаємо багатством, майном чи запасом країни і що є результатом колишньої чи минулої праці, не вважалось б чим-то відмінним від живих діючих сил, а оцінювалось б однаково й однаково брало б участь у покритті суспільних потреб. У такому випадку зі всієї суми, яка повинна бути зібрана, земля й майно повинні платити три частини, а люди, взяті незалежно від якого б то не було майна, ще п'ять частин, причому вся сума ділиться на вісім частин" [2, с. 82]. Окрім цього, він визначав вартість залежно від витраченої праці, встановлював залежності величини вартості від продуктивності праці, розглядав суспільну освіту в контексті національного багатства, формування якого відбувається завдяки використанню властивостей і здібностей людини в процесі її праці.

Подальше дослідження суті та змісту трудової діяльності людини в класичній політекономії пов'язане з ім'ям А. Сміта та його фундаментальною працею "Дослідження про природу і причини багатства народів", в якій він вводить та обґрунтовує термін "економічна людина", виводить поняття продуктивності праці, розділяє її на продуктивну та непродуктивну.

Сміт розглядав працю людини як необхідну передумову забезпечення добробуту нації. Вивчаючи процеси диференціації та оплати праці, Сміт зазначав, що "оплата праці різниться залежно від легкості або складності, чистоти або забрудненості, почесності або принизливості заняття" [3, с. 222]. Окрім цього, як стверджує вчений, "оплата праці різниться залежно від легкості і дешевизни або складності і дорожнечі вивчення даної професії. Коли споруджується якась дорога машина, звичайно розраховують, що надзвичайна робота, яку вона виконає, поки не зноситься, відшкодує вкладений у неї капітал щонайменше зі звичайним прибутком. Людину, що вивчила з витратою великої праці і тривалого часу будь-яку з тих професій, які вимагають надмірної спритності і мистецтва, можна порівняти з такою дорогою машиною. Слід очікувати, що робота, якої вона навчається, відшкодує їй, крім і понад звичайної заробітної плати за звичайну працю, всі витрати на навчання щонайменше зі звичайним прибутком на капітал рівної суми. І це має бути здійснено в прийнятний термін, беручи до уваги вельми невизначену тривалість людського життя, точно так само, як це робиться при більш визначеному терміні у машини. На цьому ґрунтується відмінність між

заробітною платою кваліфікованої праці та праці звичайної" [3, с. 224]. Таким чином Сміт наголошував на необхідності диференціації заробітної плати залежно від майстерності, навичок та корисних спроможностей людей.

Інший представник класичної політекономії Д. Рікардо у "Началах політичної економії і оподаткування", вивчаючи закони розподілу у суспільстві, наголошує на необхідності ринкового регулювання заробітної плати робітників: "Ринкова ціна праці є та ціна, яка дійсно сплачується за неї в силу природної дії відношення між пропозицією і попитом: праця дорога, коли вона рідкісна, і дешева, коли є в достатку. Але як би ринкова ціна праці не відхилялася від природної ціни її, вона, подібно ціні товарів, має тенденцію узгоджуватися з нею" [4, с. 86]. Досліджуючи залежність суспільного добробуту від темпів зростання населення, Рікардо зазначає, що "в одному випадку зло походить від поганого управління, від невпевненості в положенні власності і від нестачі освіти в усіх шарах народу. Щоб народ став щасливішим, треба тільки поліпшити систему управління і навчання, і тоді капітал неминуче буде збільшуватися швидше, ніж населення" [4, с. 89].

При цьому і Сміт, і Рікардо, зосереджуючи увагу на економічних мотивах трудової діяльності людини для забезпечення можливості її існування та продовження роду, наголошують на необхідності здобуття освіти робочою силою, що сприятиме підвищенню продуктивності праці і, в остаточному підсумку, зростанню економічного добробуту.

Мілль Дж. С., який також дотримувався традицій класичної політекономії, розглядав проблеми вартості праці й попиту на неї, відмінності в оплаті праці, продуктивну та непродуктивну працю, питання регулювання заробітної плати, допомоги бідним тощо. Як зазначає вчений, "оскільки праця, що сприяє розвитку виробничих сил людини, фізичних чи розумових, може вважатися частиною праці, за допомогою якої суспільство виконує свої виробничі операції, або ж, іншими словами, частиною вартості виробництва для суспільства, то слід також вважати продуктивною і працю, спожиту на підтримання цих сил, на охорону їх від руйнування чи послаблення, внаслідок хвороби чи будь-якої випадковості" [5, с. 39]. У такий спосіб вчений виділяє важливість існування не тільки праці, пов'язаної із виробничою діяльністю, але й праці, що забезпечує відтворення робочої сили.

Мілль вказує на те, що "праця необхідна для виробництва, але виробництво не завжди є її наслідком. Існує багато видів праці у вищому ступені корисної, метою якої не буде виробництво. Відповідно до цього праця розділяється на виробничу та невиробничу" [5, с. 42–43]. Розглядаючи вироблену працю корисність, Мілль відносить до неї корисність, втілену в самих людях: у цьому випадку, як стверджує вчений, "праця споживається на надання людям якостей, що

роблять їх корисними для самих себе та для інших" [5, с. 44].

У роботах К. Маркса одне з провідних місць займає аналіз взаємовідносин між власниками капіталу та робочої сили. Дотримуючись трудової теорії вартості, Маркс розширює концепцію двоїстого характеру праці, розділяє її на абстрактну й конкретну, дає розгорнуту характеристику поняттю "робоча сила", під якою він розуміє "сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє організм, жива особистість людини, і які пускаються нею у хід всякий раз, коли вона виробляє будь-які споживчі вартості.... Робоча сила може з'явитися на ринку в якості товару лише тоді і лише остільки, коли і оскільки вона виноситься на ринок або продається її власним власником, тобто тією самою особою, робочою силою якої вона є. Щоб її власник міг продати її як товар, він повинен мати можливість розпоряджатися нею, отже, повинен бути вільним власником своєї здатності до праці, своєї особистості" [6, с. 178].

Однак, розглядаючи умови функціонування капіталу у своїй однойменній праці й незважаючи на необхідність робочої сили "володіти усталеним середнім ступенем мистецтва, підготовки і швидкості" [6, с. 207], ту частину капіталу, яка перетворена в робочу силу і яка в процесі виробництва змінює свою вартість, Маркс відносить до змінного капіталу. Як пише вчений, робоча сила "відтворює свій власний еквівалент і понад того надлишок, додаткову вартість, яка, в свою чергу, може змінюватися, бути більше або менше. З постійної величини ця частина капіталу безупинно перетворюється в змінну. Тому я називаю її змінною частиною капіталу, або, коротше, змінним капіталом. Ті самі складові частини капіталу, які з точки зору процесу праці розрізняються як об'єктивні та суб'єктивні фактори, як засоби виробництва і робоча сила, з точки зору процесу збільшення вартості розрізняються як постійний капітал і змінний капітал" [6, с. 220].

Досліджуючи особливості будови капіталу, Маркс не тільки розділяє капітал на постійний та змінний, але й ототожнює вартість робочої сили з сумою заробітної плати: "Будову капіталу можна розглядати з двох точок зору. Розглянута з боку вартості, будова визначається тим відношенням, в якому капітал ділиться на постійний капітал, або вартість засобів виробництва, і змінний капітал, або вартість робочої сили, тобто загальну суму заробітної плати. Розглянутий з боку матеріалу, який функціонує в процесі виробництва, всякий капітал ділиться на засоби виробництва і живу робочу силу; в цьому сенсі будова капіталу визначається відношенням між масою застосовуваних засобів виробництва, з одного боку, та кількістю праці, необхідної для їх застосування, – з іншого. Перше я називаю вартісною будовою капіталу, друге – технічною будовою капіталу" [6, с. 626]. Таким чином, за Марксом робоча сила має

форму товару і належить юридично вільній особі найманого працівника, а з погляду безпосереднього процесу капіталістичного виробництва, у межах якого індивідуальна здатність до праці відчувається від працівника шляхом її купівлі-продажу на ринку, набуває форму змінного капіталу і належить капіталісту як невід'ємна частина сукупного капіталу.

Представник неокласичного напрямку політичної економії А. Маршалл розглядає людину як фактор виробництва. Як він пише у "Принципах політичної економії": "фактори виробництва звичайно поділяються на "землю", "працю" і "капітал". Під "землею" маються на увазі речовини і сили, які природа безкоштовно надає в допомогу людині – у вигляді землі і води, повітря, світла і тепла. Під "працею" розуміється економічна робота людини, будь-то руками чи головою". До "капіталу" відносять весь накопичений запас коштів для виробництва матеріальних благ і для досягнення тих вигод, які зазвичай вважаються частиною доходу. Це основне ядро багатства, що розглядається як фактор виробництва, а не як безпосереднє джерело задоволення" [7, с. 208]. При цьому Маршалл наголошує на необхідності зосередження уваги саме на розгляді здібностей людини, оскільки "у відомому сенсі існують тільки два фактори виробництва – природа і людина. Капітал і організація є результатом роботи людини, яка здійснюється за допомогою природи і керованою її здатністю передбачати майбутнє та її готовністю подбати про майбутнє. При даних властивостях і силах природи та людини зростання багатства, знань та організації виникає з них як наслідок з причини" [7, с. 209].

Розглядаючи якості робочої сили в процесі виробничих відносин та відмінності в оплаті праці різних категорій працівників, Маршалл вживає терміни "загальна здатність" для позначення тих якостей і того поширеного рівня знань і тямущості, які становлять спільну рису всіх вищих форм продуктивності, і "спеціалізована здатність" для позначення фізичної вправності й такого знання конкретних матеріалів і процесів, які потрібні для специфічних цілей окремих виробництв [7, с. 284].

При цьому, на думку Маршалла, заробітки повинні вимірюватись не погодинною оплатою відповідно до часу, витраченого на їх отримання, і не відрядною оплатою відповідно до кількості продукції, виробленої для їх отримання, а відповідно до застосування робочим потрібних від нього спритності і *продуктивності* [8, с. 253]. Таким чином вчений створює наукове підґрунтя для пояснення відмінностей в оплаті праці залежно від кваліфікаційних характеристик працівника, його здоров'я, здібностей та навичок, а також часу, витраченого на навчання.

Послідовник Маршалла А. Пігу у розвиток підходу щодо розгляду робітника з позицій оцінки

його спроможностей та здібностей у "Економічній теорії добробуту" використовує поняття "людського капіталу" в контексті обґрунтування необхідності інвестування в людину.

Науковець зазначає, що "поняття "витрачання людського капіталу" розпливчате, якщо умови праці людей в тій чи іншій галузі промисловості такі, що їх продуктивна сила піддається зносу і загибелі (не будь вони зайняті в цій галузі, використання їх продуктивної сили могло б сприяти зростанню національного дивіденду), то руйнування цієї продуктивної сили слід віднести на збитки даної галузі" [9, с. 216]. При цьому, як аргументує Пігу, "грошові кошти, витрачені на навчання працівників новим спеціальностям замість втрачених, забезпечать, швидше за все, істотну віддачу" [9, с. 377].

Окрім того, Пігу створює теоретичне підґрунтя щодо дослідження мотивів та особливостей інвестування в людський капітал. Вчений зауважує, що "незнання того, як зайняти людей, поширене ширше, ніж незнання того, які капіталовкладення здійснювати. Люди, які змушені визначати вибір кар'єри своїми дітьми, не піддаються селективному впливу конкуренції. Батьки, що "інвестують" у діяльність своїх дітей не кращим чином, не терплять банкрутства, яке "виганяє" їх з професії предків, а продовжують (як би некомпетентні вони не були) виконувати в даній справі функцію підприємців" [9, с. 103].

Досліджуючи проблеми функціонування ринку праці, особливості формування попиту та пропозиції робочої сили, гендерну нерівність в оплаті праці тощо, Пігу піднімає питання оплати праці. Згідно з Пігу заробітна плата повинна виплачуватися залежно від кваліфікації працівника.

На важливості кваліфікації як вагомої характеристики робочої сили зосереджує увагу і Дж. Б. Кларк. Науковець зазначає, що "кваліфікований працівник, зрозуміло, завжди буде створювати більше багатства, ніж некваліфікований, бо особисті гідності людей завжди будуть відігравати роль у визначенні їх громадських здібностей як виробників. Хороший інструмент буде також виробляти більше, ніж поганий. Подібний хороший інструмент, однак, представляє більше одиниць капіталу, ніж поганий, і все, що ми приписуємо конкуренції, – це тенденція розміщувати різні одиниці капіталу там, де їх прибутковість однакова. Це само собою припускає, що кращі знаряддя виробництва, що втілюють дійсно більшу кількість капіталу, будуть приносити більший дохід. Аналогічним чином висококваліфікований працівник втілює в собі більше одиниць праці, ніж працівник нижчої кваліфікації" [10, с. 61]. Тобто за Кларком цінність кваліфікованої робочої сили набагато вища, ніж некваліфікованої.

Серед робіт радянських науковців на особливу увагу застосовують здобутки Струмліна С. Г., який ще в 1924 р. обґрунтував господарське значення

найважливіших факторів кваліфікації праці, вивчення яких здійснювалося, починаючи з 1918 р. Струмиліним було виконано розрахунок ефективності вкладень коштів у навчання за період 1918 – 1923 рр.

За висновками Струмиліна, "вигоди від підвищення продуктивності праці перевищують відповідні витрати держави на шкільне навчання (*розрахунок проводився для початкового 5-річного навчання* – курсив автора статті) в 27,6 раза. При цьому капітальні витрати скарбниці окупаються з лихвою вже в перші ж 1,5 року, а протягом наступних 35,5 року держава отримує щорічно чистий дохід на цей "капітал" без будь-яких витрат. Рентабельніше такого вкладення "капіталу" було б важко щось придумати, навіть у країні таких надзвичайних можливостей, як наша Радянська Росія. Але ж ми ще не враховуємо тут тих вигод, які попутно отримує сам робітник, підвищуючи свій заробіток" [11, с. 163].

Окрім цього, Струмилін порівняв ефективність вкладень у навчання залежно від рівня освіти. Як зауважує вчений, "кваліфікаційне значення школи 2-го ступеня для фізичної праці вже значно скромніше порівняно з початковою школою. Але і тут ми повертаємо ці витрати (*на навчання* – курсив автора статті) з плюсом у 430 %. Капітальні витрати погашаються при цьому вже протягом перших 7 років, а потім щорічний чистий прибуток країни протягом 30 років перевищує 14 % на рік" [11, с. 166]. Але, підсумовує науковець, "вища школа, починаючи вже з третього курсу, далеко не завжди окупає витрати на навчання і ті втрати заробітку, які пов'язані з більш пізнім вступом на службу" [11, с. 178]. Таку ситуацію Струмилін пояснює звуженням під час блокади господарським базисом і зниженням бюджетом.

Отже, Струмилін не тільки кількісно підрахував віддачу інвестицій у навчання, але й виділив як один з необхідних елементів оцінки поняття "втрати заробітку", яке згодом, вже у формулюванні "втрачені заробітки", зайняло одне з ключових місць у теорії людського капіталу.

Однак, незважаючи на значні здобутки економічної наукової думки, як самостійний розділ економічної теорії концепція людського капіталу оформилася тільки у 60-х рр. ХХ ст. Заслуга її висунення належить відомому американському економісту, лауреату Нобелівської премії (а точніше премії Банку Швеції в економічних науках пам'яті А. Нобеля) 1979 р. Шульцу Т. В. (разом із А. Льюїсом), а базова теоретична модель була розроблена лауреатом Нобелівської премії 1992 р. Беккером Г. С.

Т. Шульц чітко розподілив капітал на людський та матеріальний. Як зазначає вчений у своїй відомій статті "Investment in Human Capital", "відмова розглядати людські ресурси як форму капіталу, як вироблені засоби виробництва, як результат інвестицій, сприяла збереженню класичного поняття праці, як можливості робити ручну роботу, що

потребує небагато знань і навичок, можливості, якою, відповідно до цього поняття, робочі наділені приблизно однаково" [12, с. 3].

Обґрунтовуючи необхідність інвестування у людський капітал для отримання доходів у майбутньому, Шульц концентрує увагу на п'яти основних категоріях: 1) медичні установи та послуги в широкому сенсі, включаючи всі витрати, які впливають на тривалість життя, міцність і витривалість, та силу і життєздатність людей; 2) навчання за місцем роботи, у тому числі традиційне навчання, організоване фірмами; 3) формальна освіта на початковому, середньому та вищому рівнях; 4) програми навчання для дорослих, не організовані фірмами, у тому числі розширені програми, зокрема, в сільському господарстві; 5) міграція людей і сімей, щоб пристосуватися до зміни робочих місць. Крім освіти, зауважує Шульц, не так багато відомо про цю діяльність [12, с. 9].

Зростання інвестицій у людський капітал, за висновками Шульца, забезпечуватиме зростання доходів як для працівників, так і для держави. Шульц обґрунтував необхідність здійснення інвестицій в освіту, що сприятиме підвищенню рівня продуктивності працівників і, відповідно, збільшенню добробуту суспільства.

Концепцію людського капіталу Шульц використав для аналізу перспектив зростання країн з низьким рівнем доходу, для яких, на його думку, традиційних концепцій економіки було недостатньо. Як зазначає Шульц, здобутки теорії людського капіталу складаються з двох основних частин. "Капітальна" частина базується на припущенні, що деякі види витрат створюють виробничі запаси, втілені в людині, які дають віддачу в майбутніх періодах. Друга частина заснована на виділенні "часу", що призвело до економічного аналізу широкого спектру неринкової діяльності [13, с. 2].

Заслуга популяризації та розповсюдження основних положень теорії людського капіталу по праву належить Беккеру Г. С., який теоретично обґрунтував людський капітал як економічну категорію; виділив спеціальні та загальні інвестиції в людину; здійснив статистично коректний підрахунок економічної ефективності освіти, тобто кількісну оцінку вкладень у людину, і порівняв їх з рентабельністю фірм; виконав перехід від поточних показників до показників, що охоплюють весь життєвий цикл (довічні заробітки); виділив інвестиційні аспекти у поведінці агентів на ринку праці; обґрунтував необхідність визнання людського часу як ключового економічного ресурсу; пояснив структуру розподілу особистих доходів, вікової динаміки заробітків, нерівності в оплаті чоловічої і жіночої праці тощо.

Беккер акцентує увагу на необхідності здійснення інвестицій у людський капітал. У своєму фундаментальному дослідженні "Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education" вчений пише, що "шкільне

навчання, курс комп'ютерної підготовки, витрати на медичне обслуговування і лекції про достоїнства пунктуальності і чесності – це теж капітал у тому сенсі, що вони поліпшують здоров'я, підвищують доходи, а також збільшують задоволення людини від літератури протягом більшої частини її життя. Отже, у повній відповідності з концепцією капіталу, який визначається традиційно, можна сказати, що витрати на освіту, навчання, медичне обслуговування тощо є інвестиціями в основний капітал. Тим не менш, вони продукують людський, а не фізичний або фінансовий капітал, тому що ви не можете відокремити людину від її знань, навичок, здоров'я і цінності так, як це можливо переміщувати фінансові та фізичні активи, в той час як їх власник залишається на місці" [14, с. 15–16]. При цьому, за Беккером "освіта та навчання є найбільш важливими інвестиціями в людський капітал" [14, с. 17].

Використовуючи моделі людського капіталу, Мінсер Дж. А. здійснив емпіричний аналіз розподілу доходів для пояснення відмінностей у нерівності та асиметрії доходів працівників, які відрізняються за рівнем освіти, досвідом та віком, інтерпретації форми вікових профілів заробітків, тлумачення відмінностей у розподілі доходів між регіонами і країнами тощо.

Так, за Мінсером є кілька причин пояснення відмінностей нерівності у доходах працівників тих самих програм навчання та віку: 1) відмінності у накопиченому людському капіталі, незважаючи на однакову тривалість навчання, через відмінності в якості освіти й нормах віддачі шкільного навчання; 2) відмінності в післяшкільній інвестиційній поведінці; 3) відмінності в швидкості віддачі післяшкільних інвестицій [15, с. 32].

Таким чином, формування теорії людського капіталу як наукової концепції відбулося у 60-х рр. ХХ ст. Завдяки цій теорії було пояснено темпи підвищення заробітків із віком (як темп їх зростання, так і ступінь його уповільнення із віком, позитивно пов'язані з рівнем освіти); установлено, що зв'язок рівня безробіття із рівнем освіти має негативний характер; пояснено відмінності у розподілі заробітків працівників залежно від рівня кваліфікації, освіти, гендерного чинника, раси, трудового стажу тощо; визначено особливості інвестування у людський капітал; виділено види витрат на навчання (у тому числі втрачені заробітки та моральні втрати); здійснено розподіл виробничої підготовки на загальну та специфічну; розкрито сутність негрошових факторів віддачі інвестицій у людський капітал; здійснено оцінку людського капіталу на макро- й мікрорівнях та ін.

На теренах пострадянського простору теорія людського капіталу була позитивно сприйнята науковцями й здобула значного розповсюдження. Серед здобутків вітчизняних науковців слід виділити розширення змісту самої категорії людського

капіталу; визначення теоретичних засад, чинників та передумов формування і розвитку людського капіталу на мікро-, мезо- та макрорівнях; розвиток підходів з оцінки людського капіталу.

Беззаперечним внеском у розвиток теорії людського капіталу українськими вченими є адаптація її до умов перехідної економіки, удосконалення підходів щодо класифікації складових та видів людського капіталу, розробка заходів щодо підвищення ефективності управління людським капіталом на всіх рівнях, визначення впливу людського капіталу на економічне зростання тощо.

Підсумовуючи наукові досягнення теоретиків людського капіталу, вважаємо за доцільне узагальнити методологічні основи цієї теорії:

1) використання принципу раціональності до всіх сфер людської діяльності, що полягає у співставленні витрат та вигід (при цьому вигоди мають не лише економічний зміст);

2) застосування принципу "методологічного імперіалізму", який виражається в обґрунтуванні раціональності людської поведінки у всіх сферах;

3) використання принципу "методологічного індивідуалізму", який виявляється в тому, що будь-які соціальні дії можуть бути зведені до їх основ у сфері індивідуальної поведінки;

4) створення єдиного методологічного базису для оцінки загальної ефективності капіталу (як фізичного, так і людського), що базується на дисконтуванні грошових доходів, визначенні ставок капіталізації тощо;

5) поширення методології неокласичного аналізу на соціальні процеси та інститути.

Однак, погоджуючись з М. Блаугом у тому, що "теорія людського капіталу насправді є прекрасним прикладом дослідницької програми: її не можна звести до єдиної теорії, до простого застосування стандартної теорії капіталу до певних економічних явищ, і в той же час вона сама виступає в якості підпрограми в рамках більш широкої неокласичної дослідницької програми в тій мірі, в якій є просто застосуванням стандартних неокласичних концепцій до феноменів, що раніше не розглядалися економістами-неокласиками" [16, с. 318], не можна не відмітити низку протиріч, які властиві теорії людського капіталу.

По-перше, це обмеженість використання принципів раціональності й методологічного імперіалізму до обґрунтування державних програм навчання, охорони здоров'я, розвитку ринку праці та ін., оскільки необхідність надання суспільних благ досить складно довести з позицій співвідношення витрат-вигід.

По-друге, використання суто економічного підходу до аналізу всіх сфер людської діяльності, згідно з яким у своїх діях індивід керується переважно економічними мотивами, які в

остаточному підсумку зводяться до максимізації економічного добробуту, не враховує неекономічних чинників і обмежень людської поведінки в рамках діючої інституціональної структури.

По-третє, це відсутність єдиного методологічного підходу для оцінки негрошових вигід навчання, яке є не тільки особистим, але й суспільним благом, й, відповідно, його ефективність не може виражатися суто економічними результатами у вигляді збільшення доходів індивідуума у майбутньому.

Розв'язання цих протиріч, які виникли із розвитком концепції людського капіталу як дослідницької програми, на погляд автора, можливе за рахунок формування її "захисного поясу" в напрямку більш широкого застосування методичного інструментарію інституціональної економічної теорії для аналізу проблем людської діяльності, що є перспективним напрямком для подальших наукових досліджень у цій сфері.

Література: 1. Лакатос І. Фальсифікація і методологія науко-исследовательских программ [Электронный ресурс] / И. Лакатос. – М. : Медиум, 1995. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/Lakatos/03.php. 2. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. – М. : Соцэкгиз, 1940. – 324 с. 3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Кн. I – III / А. Смит. – М. : Наука, 1992. – 572 с. 4. Рикардо Д. Сочинения. Т. 1 : Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо ; пер. под ред. члена-корр. АН СССР М. Н. Смит. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – 360 с. 5. Милль Дж. Ст. Основания политической экономии с некоторыми применениями к общественной философии / Милль Дж. Ст. ; пер. с англ. Е. И. Остроградской ; под ред. О. И. Остроградского. – К. ; Х. : Южно-Русское Книгоиздательство, 1896. – 884 с. 6. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. Кн. 1 : Процесс производства капитала / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1983. – 905 с. 7. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. I / А. Маршалл ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1984. – 416 с. 8. Маршалл А. Принципы экономической науки Т. II / А. Маршалл ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1984. – 312 с. 9. Пигу А. Экономическая теория благосостояния Т. II / А. Пигу ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1985. – 456 с. 10. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк. – М. : Гелиос АРВ, 2000. – 368 с. 11. Струмилини С. Г. Проблемы экономики труда / С. Г. Струмилини. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1957. – 736 с. 12. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital / Schultz Theodore W. // The American Economic Review. – Vol. 51. – № 1 (Mar., 1961). – Pp. 1–17. 13. Schultz Theodore W. Human Capital: Policy Issues And Research Opportunities, NBER Chapters, in: Economic Research: Retrospect and Prospect, Vol. 6 : Human Resources / Schultz Theodore W. – New York : National Bureau of Economic Research, 1972. – Pp. 1–84. 14. Becker Gary S. Human Capital : A Theoretical and Empirical

in: Economic Research: Retrospect and Prospect, Vol. 6 : Human Resources / Schultz Theodore W. – New York : National Bureau of Economic Research, 1972. – Pp. 1–84. 14. Becker Gary S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education / Becker Gary S. – University of Chicago Press ; Third edition, 1993. – 390 p. 15. Mincer Jacob A. Schooling, Experience, and Earnings / Mincer Jacob A. – New York : Columbia University Press, 1974. – 152 p. 16. Блауг М. Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют / М. Блауг ; пер. с англ. ; науч. ред. и вступ. ст. В. С. Автономова. – М. : НП "Журнал Вопросы экономики", 2004. – 416 с.

References: 1. Lakatos I. Falsifikatsiya i metodologiya nauchno-issledovatel'skikh programm [The Falsification and The Methodology of Scientific Research Programmes] [Electronic resource] / I. Lakatos. – M. : Medium, 1995. – Access mode : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/Lakatos/03.php. 2. Petty W. Ekonomicheskie i statisticheskie raboty [The economic and statistical works] / W. Petti. – M. : Sotsekgiz, 1940. – 324 p. 3. Smith A. Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov (knigi I – III) [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations] / A. Smith. – M. : Nauka, 1992. – 572 p. 4. Rikardo D. Sochineniya. Vol. 1 : Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya [Principles of Political Economy and Taxation] / D. Rikardo ; per. pod red. chlenakorr. AN USSR M. N. Smith. – M. : Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1955. – 360 p. 5. Mill J. St. Osnovaniya politicheskoy ekonomii s nekotorymi primeneniymi k obshchestvennoy filosofii [The Principles of Political Economy: with some of their applications to social philosophy] / J. St. Mill ; per. s angl. Ye. I. Ostrogradskoy ; pod red. O. I. Ostrogradskogo. – K. ; Kh. : Yuzhno-Russkoe Knigoizdatel'stvo, 1896. – 884 p. 6. Marx K. Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii [Capital: Critique of Political Economy]. Vol. 1. Kn. 1 : Protse'ss proizvodstva kapitala [Book One: The Process of Production of Capital] / K. Marx. – M. : Politizdat, 1983. – 905 p. 7. Marshall A. Printsipy ekonomicheskoy nauki. Vol. 1 [Principles of Economics] / A. Marshall ; per. s angl. – M. : Progress, 1984. – 416 p. 8. Marshall A. Printsipy ekonomicheskoy nauki [Principles of Economics]. Vol. II / A. Marshall ; per. s angl. – M. : Progress, 1984. – 312 p. 9. Pigou A. C. Ekonomicheskaya teoriya blagosostoyaniya. Vol. II [The Economics of Welfare] / A. C. Pigou ; per. s angl. – M. : Progress, 1985. – 456 p. 10. Clark J. B. Raspredelenie bogatstva [The Distribution of Wealth] / J. B. Clark. – M. : Gelios ARV, 2000. – 368 p. 11. Strumilin S. G. Problemy ekonomiki truda [Problems of labor economics] / S. G. Strumilin. – M. : Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1957. – 736 p. 12. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital / Schultz Theodore W. // The American Economic Review. – Vol. 51. – No. 1 (Mar., 1961). – Pp. 1–17. 13. Schultz Theodore W. Human Capital: Policy Issues And Research Opportunities, NBER Chapters, in: Economic Research: Retrospect and Prospect, Vol. 6 : Human Resources / Schultz Theodore W. – New York : National Bureau of Economic Research, 1972. – Pp. 1–84. 14. Becker Gary S. Human Capital : A Theoretical and Empirical

Analysis, with Special Reference to Education / Becker Gary S. – University of Chicago Press ; Third edition, 1993. – 390 p.
15. Mincer Jacob A. Schooling, Experience, and Earnings / Mincer Jacob A. – New York : Columbia University Press, 1974. – 152 p.
16. Blaug M. Metodologiya ekonomicheskoy nauki, ili Kak ekonomisty obyasnyayut [The Methodology of Economics, or How Economists Explain] / M. Blaug ; per. s angl. ; nauch. red. i vstup. st. B. S. Avtonomova. – M. : NP "Zhurnal Voprosy ekonomiki", 2004. – 416 p.

Інформація про автора

Стрижак Олена Олегівна – канд. екон. наук, докторант кафедри політичної економії, доцент Харківського національного економічного університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: Elena_Stryzhak@rambler.ru).

Информация об авторе

Стрижак Елена Олеговна – канд. экон. наук, докторант кафедры политической экономики, доцент Харьковского национального экономического университета (61166, г. Харьков, пр. Ленина, 9а, e-mail: Elena_Stryzhak@rambler.ru).

Information about the author

Stryzhak Olena Olehivna – PhD, doctoral candidate in political economy, Associate Professor at Kharkiv National University of Economics (Lenina ave., 9a, Kharkiv, 61166, e-mail: Elena_Stryzhak@rambler.ru).

Рецензент

*докт. екон. наук,
професор Назарова Г. В.*

*Стаття надійшла до ред.
05.03.2012 р.*

